

OSMANLI EKONOMİSİ VE KURUMLARI

Şevket Pamuk, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, 2. Baskı (2008),
212 sayfa. ISBN:978-9944-88-202-6. Yayıncı Adresi: İstiklal Caddesi No:144/4
Beyoğlu 34430 İstanbul Tel: 212 252 3991

Can KÖSE*

Eylül 2008 de ikinci baskısı yapılan, Şevket Pamuk'un "Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları" adlı kitabı, yazarın 1992 – 2006 yılları arasında kaleme aldığı çeşitli makalelerin tematik bir bütünlük içerisinde derlenmesi niteliğinde. Kitapta sunulan 12 adet makale, Osmanlı Devleti'nin ekonomi alanındaki politikaları ve kurumları, Osmanlı ekonomisinin genel gidişatı, Osmanlı'da devlet müdahaleciliği, Para bölgeleri gibi konuları ele alıyor.

Kitaptaki ilk makale "Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü" başlığını taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin coğrafi olarak oldukça kritik bir bölgede yer almasına karşın varlığını altı yüzyıl boyunca nasıl sürdürmeyi başardığı sorusu halen net bir biçimde cevaplanamamıştır. Gerek Avrupa'da, gerekse doğuda Osmanlı ile birlikte genişleme ve refah dönemi yaşayan devletler varlıklarını bu kadar uzun süre boyunca sürdürememişlerdir. Bu makalede Osmanlı'daki çeşitli kurumların uzun vadeli değişimleri incelenerek bu soruya cevap aramaya çalışılmıştır. Yazar Osmanlı toplumu ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl öncesinde kapitalizme giden kurumsal değişiklikleri gerçekleştirmediğini ancak Osmanlı toplumu ve Osmanlı bürokrasisinin Tanzimat Hareketleri'nden çok daha önceleri özellikle var olan düzeni daha iyi çalıştırabilmek için birtakım değişiklikler gerçekleştirildiğini söylemektedir. Bu değişikliklerin Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmesinde pay sahibi olduğunu savunmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi mali kurumlar, faiz, devlet müdahaleciliğinin sınırları, para bölgeleri, iç borçlanma kurumları gibi başlıkların yer aldığı makalede bu başlıklar çerçevesinde devletin ve toplumun kendini yeniden örgütleyebilme yeteneğine ilişkin saptamalar yer almaktadır. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun takip ettiği Osmanlı-Türkiye çizgisi üzerinde, diğer İslam toplumlarından daha esnek bir anlayışa sahip olmasının uzun ömürlülük üzerinde dikkate alınması gereken bir unsur olduğunun altı çizilmiştir.

İkinci makale "Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış", Osmanlı ekonomisi üzerinde devlet müdahaleciliği hakkında bilgiler vermektedir. 15. yüzyılda 2. Mehmed'in uygulamaya koyduğu merkezileşme politikasıyla devletin iktisadi uygulamalarında bürokrasinin ağırlığı artarken toprak

* Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF

sahipleri ve tüccarların ağırlığı ise azaldı. Tüccarların loncaların ve sarrafların faaliyetleri merkezi bürokrasinin en tepede yer aldığı toplum düzenine katkıda bulunduğu sürece devlet tarafından bir engelle karşılaşmıyordu. İlerleyen yüzyıllarda merkezi yönetimin zayıflamasına karşın tüccar sınıfları bu geleneksel politikaları değiştirmeye yetecek kadar bir baskı gücü oluşturamadılar. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin ithalatın olumsuz etkilerine rağmen merkantilist politikalar izlemeyi başaramamasında da merkezi bürokrasinin payı olduğu saptamasına yer verilmiştir.

“Para Tarih ve Nüvizmatik” başlığını taşıyan üçüncü bölümde para kullanımı ve darphanelerin tarihsel gelişimine yer verilmiş. Eski çağlardan günümüze darphanelerin devletin bir parçası olduğunu ve eski çağlarda devletlerin güçlü veya zayıf olması ile darphanelerin az veya daha çok sayıda olması arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Ayrıca Osmanlı’larda erken dönemde üretilen sikkeler üzerinde İlhanlıların ve onların Anadolu’da kurduğu altyapının etkileri olduğu savunulmuştur. Yazar; “Geniş İmparatorluklarda Para Politikası: Devlet Ne Kadar Müdahaleciydi, Ne Kadar Güçlüydü?” başlığını taşıyan diğer bölümde ise Osmanlı’nın en az işlenmiş konularından biri olan para tarihini inceleyerek 1450 – 1700 dönemi iktisat politikaları hakkında ipuçları elde etmeye çalışıyor. Fatih döneminde darphanelerin ve tüccarların sıkı denetime ve devletin yasaklamalarına maruz kalmasının altında aynı dönemde yükseliş gösteren merkeziyetçilik eğiliminin yanı sıra 15. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Avrupa’da ve Osmanlı’da baş gösteren gümüş kıtlığının da etkisine değiniyor. 5. Makale “Osmanlı Para Düzeni ve Avrupa’daki Sınır Bölgeleri, 1500 – 1700”, Osmanlı İmparatorluğu’nun 16. ve 17. yüzyıllardaki Avrupa sınır bölgelerindeki parasal uygulamaların genel gelişimine değinmiştir. İmparatorluğun gelişimiyle birlikte başkentten uzak olan bölgelerde uygulanacak olan para düzeni konusunda Osmanlı İmparatorluğu esnek bir politika izlemiştir. İmparatorluğun tamamında tek tip altın sikke bastırıldı ancak değişik eyaletlerin değişen ticari amaçlarına göre gümüş para basılmasına olanak tanındı. Bu yazıda Macaristan, Eflak ve Boğdan, Kırım Hanlığı ve Avrupa sınır çevrelerindeki para basımına ilişkin özel bazı uygulamalar örnekleriyle birlikte değerlendirilmiştir. “Osmanlı’larda Gümüş Madenleri ve Darphaneler” ismini taşıyan altıncı bölümde ise Osmanlı’ların sikke üretimi açısından büyük önem taşıyan gümüş madenleri ve diğer madenleri işletme ve bu madenleri sikkeye dönüştürme yöntemleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. 1730’lu yıllarda Osmanlı gümüş madenlerinin üretim kapasitelerinde artışlar olmuş ve 1740’lı yıllarda darphaneler yılda 1,5 ila 2 milyon kuruşluk üretim düzeyine erişmişti. Ayrıca bir padişah tahta çıktığında tedavüldeki eski sikkeler toplanıp darphanelere getiriliyor ve yeni padişahın ismini taşıyan sikkelerle değiştiriliyordu. Bu işleme *tecdid-i sikke* (sikkelerin yenilenmesi) deniliyordu ve bu dönemlerde darphanelerin üretim kapasitelerinde ciddi artışlar yaşanıyordu. 17. yy dan itibaren Avrupa’da üretim tekniklerinde gelişmeler olmaya başlamış ve önceki yıllarda Osmanlı – Avrupa arasında çok fazla olmayan teknoloji farklılığı bu dönemden itibaren Osmanlı aleyhine değişmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde, özellikle 19. yy da Avrupa’da sanayi devrimi ile birlikte bu fark gitgide açılmış ve Osmanlı teknoloji ithal eder duruma gelmiştir.

Kitaptaki diğer makale “Fiyat Devrimi’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yansımalarına Yeniden Bakış” başlığını taşımaktadır. Bu makalede, 16. yy’da görülen fiyat artışlarının nedenleri ve sonuçları farklı yaklaşımlarıyla birlikte

değerlendirilmiştir. Yazar, çalışmasında fiyat artışları konusunda çalışmalar yapan çeşitli yazarların bu artışların nedenleri konusundaki düşüncelerine yer verdikten sonra Osmanlı üzerindeki etkilerini araştırmak için, Osmanlı arşivlerinde bulunan 6 binden fazla hesap defteri ve fiyat listelerinden derlenen standart mallara ilişkin fiyat verilerinin kullanıldığı bir çalışma yapmıştır. 15. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın sonlarına kadar geçen süreçte İstanbul’da fiyatların yaklaşık % 500 arttığını saptamıştır. Bu artışların nedenleri, büyük ölçüde paranın tedavül hızının artmasına bağlanmış, değerli madenlerin bollaşması ise fiyat artışlarını destekleyen bir unsur olarak tanıtılmıştır. Bir sonraki çalışma “Osmanlı İmparatorluğu’nda Fiyatlar ve Enflasyon, 1469 – 1914”; 15. yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı’na kadar İstanbul ve diğer Osmanlı kentlerindeki uzun dönemli tüketici fiyatları eğilimlerini ortaya koymaktadır. Yazar, daha sonra ayrıntılı verilerine ulaşabildiği Avrupa kentleri fiyat eğilimleri ile Osmanlı arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Kısa vadede fiyatları etkileyen en önemli unsurlar arasında hasatları, savaşları, kıtlıkları göstermek mümkündür. Uzun vadede ise enflasyonist baskı oluşturan en önemli unsur olarak taşıyıcılar göze çarpmaktadır. Yazar, çalışmada tüketici fiyatları, fiyat endeksleri ve Osmanlı para biriminin gümüş içeriğine ilişkin elde ettiği verilere ilişkin grafikler sunmuştur. Son bölümde yapılan Avrupa kentleri ve Osmanlı fiyat eğilimleri karşılaştırmasında ise Avrupa kentlerindeki, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı’dan daha düşük olan fiyatların fiyat devrimi sonrasında hızla yükseldiğini ve Osmanlı fiyatlarını geçtiğini ortaya koymaktadır. Dokuzuncu makale “En Büyük Taşış, 1808 – 1844”; akçenin ya da genel olarak bir para biriminin gümüş içeriğinin devlet tarafından değiştirilmesi, çoğunlukla da azaltılması anlamına gelen taşıyıcıların Osmanlı’daki uygulamalarına nedenleri ve sonuçları ile birlikte yer vermektedir. Günümüz kağıt para düzeninde devletler, ek gelir sağlamak için kağıt para basma gibi yöntemleri kullanabiliyorlar. Madeni sikke düzenlerinin olduğu dönemlerde ise bu ihtiyaç taşıyıcı yolu ile sağlanıyordu. II. Mahmud döneminde 1808 – 1832 arasında Osmanlı kuruşundaki 5,9 gr. olan gümüş oranı 0,5 grama kadar gerilemiştir. II. Mahmud’un ölümünden sonra 1844’de taşıyıcılara son verildi. Bu aşamadan sonra sikkelerin istikrara kavuşmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bütçe açıklarını kontrol altına almadan taşıyıcılardan vazgeçilmesi uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Yazar, bu çalışmada taşıyıcıları; gerekçeleri, olumlu-olumsuz sonuçları ve neden olduğu muhalefet hareketleri ile birlikte geniş bir biçimde incelemiştir.

“Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600 – 1850” isimli 10. makede Osmanlı Devleti’nin kendi içindeki finansman yöntemlerinin evrimine ilişkin açıklamalara yer verilmektedir. Batı’da 19. yy dan çok öncelerinde bile devletlerin içindeki ve dışarıdaki finans kurumlarına, bankerlere ve piyasalara borçlanmaları görülebilen bir durumdu. Osmanlı bu dönemlerde bu hareketlerin dışında kalmış ve finansman ihtiyacını iç piyasalardan iltizam, eshame ve kaime gibi yöntemlerle karşılama yoluna gitmiştir. İltizam sisteminde sermaye sahibi kişiler devlete yaptıkları peşin nakit ödemeler karşılığında bir bölgenin vergilerini toplama yetkisine sahip oluyorlardı. İlerleyen yıllarda devletin mali yapısının güçsüzleşmesiyle, 1 – 3 yıl olan iltizam kontrat süreleri 3 – 5 yıla çıkarıldı ve bir çeşit iç borçlanma sistemi haline dönüştü. Devlet bu sayede ilerleyen yıllara ait vergi gelirlerini iç borçlanma için teminat haline getirmekteydi. Eshame sisteminde ise

devlet bir vergi kaynağının yıllık gelirini önceden belirliyor ve çok sayıda paya bölüp alıcılara satıyordu. Bu yöntemde iç borçlanma kaynağı az sayıda büyük sermayedardan, çok sayıda orta ölçekli sermayedara geçmişti. 19. yüzyılda ise devlet kaime adı verilen ve önceleri faiz getirisi de sağlayan değerli kağıtlar basarak iç borçlanmaya yönelmiş oldu. Kırım savaşı sonrasında ise dış borçlanma süreci başlamış, bütçedeki dengesizliklerin devam etmesi üzerine 1881’de Düyun-ı Umumiye idaresi kurulmuştur.

Kitaptaki “Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?” başlıklı 11. Makale, Osmanlı tarihinin zengin kişilerinin servetleri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmada, Osmanlı mahkemelerindeki tereke kayıtlarından elde edilmiş veriler kullanılarak makro ve mikro hedefli iki adet çalışma yapılmıştır. Makro hedefli çalışma Osmanlı zenginlerinin servetleri incelenerek Osmanlı ekonomisinde uzun dönemde ne gibi gelişmeler olduğunu saptama amacındadır. Ancak sadece tereke kayıtlarından elde edilen verilerin, dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda güvenilir olma yönünden eksiklikler taşıyabileceği düşüncesi, yapılan makro hedefli çalışmanın geçerliliği konusunda soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Mikro hedefli çalışmada ise Osmanlı zenginlerinin servetlerini nasıl kullandıkları incelenmiştir. Zenginler servetlerinin önemli bir kesimini ev eşyası, mücevher, köle alımı için kullanırlarken gayrimenkul, dükkan, çiftlik ve hayvan için yapılan harcamalar ortalama %10 luk bir kesimi kapsamaktaydı. Servetlerin en önemli kesimi ise nakit olarak tutulan miktarlar ve alacaklardan oluşuyordu. Yazar, sanayinin ve yatırım enstrümanlarının gelişmediği bir ülkede, servetlerin bu şekilde değerlendirilmesinin doğal karşılanması gerektiğini de belirtmiştir.

Kitaptaki son çalışma Şevket Pamuk ve Süleyman Özmucur’un birlikte yazmış oldukları “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Avrupa’da Ücretler, 1489-1914” başlıklı makaledir. Bu makale ABD İktisat Tarihi Derneği tarafından 2001-2002 yılı “En İyi Makale Ödülü”ne layık görülmüştür. 1870 öncesi dönem için gelişmekte olan ülkelere dair kişi başı milli gelir ve yaşam düzeyi farklılıklarına ilişkin tahminler yapmak için elde edilen veriler yetersizdir. Çalışmada alternatif bir yaklaşımla belirli alanlardaki sözgelimi kentlerdeki düz ve vasıflı inşaat işçilerinin reel ücretlerinin ya da ücretlerinin satın alma gücü karşılaştırılarak konuyla ilgili ipuçları elde edilmeye çalışılmıştır. Çok sayıda arşiv belgesi taranarak oluşturulan 15. yüzyılın sonlarından Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönem için, İstanbul ve bazı diğer imparatorluk kentlerindeki inşaat işçilerinin ücretlerinin yer aldığı ücret serileri ve yine çok sayıda hesap defteri ve fiyat listesinin taranmasıyla oluşturulan fiyat serileri, aynı dönemlerdeki Avrupa kentlerinin fiyat ve ücret serileri ile karşılaştırılmıştır. 16. yy da %30-40 azalan ücretler 18. yy da pek değişmemiş 19. yy ortalarına kadar %20-30 ve 20. yy başlarında %40 artmıştır. Avrupa kentleri ile yapılan kıyaslamalar sonucunda; Osmanlı’da 1500 ve 1750 yılları arasında ücret düzeylerinde görülen gerilemenin büyüklüğünün aynı dönemde Avrupa kentlerindeki kadar olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar Osmanlı İmparatorluğu’nun 1600 den sonra sürekli gerilediğini savunan tez ile çelişen bir niteliktedir. Osmanlı yaşam standartları ile ilgili olarak gerek erken modern dönem, gerekse Sanayi Devrimi sonrası hakkında ihtiyatlı ve iyimser bir yeniden değerlendirme yapılması gerektiğinin altını çizen yazarlar, kitapta daha önceki çalışmalara paralel bir biçimde Osmanlı’nın uzun ömürlü olmasında kendini yenileme yeteneğine yeniden vurgu yapmaktalar.

Prof. Dr. Şevket Pamuk'un 12 adet makalesini tematik bir bütünlükle sunan "Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları" adlı kitabı, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilenen tarihçi ve iktisatçılar için başvuru kaynağı niteliği taşıyor. Kitapta bugüne kadar üstünde çok durulmayan konular yer alırken bu konulara ilişkin Osmanlı'nın çağdaşı Avrupa kentleri ile yapılan karşılaştırmalar okuyucunun farklı bakış açıları yakalamasına yardımcı oluyor. Yazar, kitabın pek çok yerinde yaptığı çalışmaları anlatırken aynı konu hakkındaki yapılması gerekenleri, ileride yapılabilecekleri ya da yapılmasını önerdiği çalışmalardan da bahsederek benzer konular hakkında çalışma yapmayı düşünenlere yol gösteriyor.